

1. Az értekezés tárgya és célja

Célkitűzésem szerint értekezésemben Fülep Lajos életének és munkásságának 1918. október 31-étől, az őszirózsás forradalom kitörésétől, 1920-ig terjedő időszakát vizsgálom a lehető legtöbb szempontból. A szakirodalom Fülep forradalmak alatti működésével eddig csak futólag foglalkozott. Mindössze első, 1918 decembere és 1919 márciusa közötti fiumei és római diplomáciai küldetéséről esett szó néhány történész (L. Nagy Zsuzsa, Romsics Ignác) munkáiban. Dolgozatomban Fülep szemszögéből vizsgáltam meg diplomáciai küldetését, de közben sem a magyar, sem a nemzetközi politikai eseményeket és helyzetet nem tévesztettem szem elől.

Még ennél is rosszabb a helyzet Fülepnek a Tanácsköztársaságban, és utána játszott szerepével, amely mindaddig valóságos terra incognita volt. A szakirodalom mindössze azt tartotta számon, hogy 1919-ben egyetemi tanárnak nevezték ki, és tagja volt az Írói Választmánynak. A Tanácsköztársaság utáni hónapokról pedig csupán annyit tudtunk, hogy kommunistákat bűjtatott, majd 1919 decemberében újra diplomáciai szolgálatba állt. Ezeket a tényeket azonban a szakirodalom nem értelmezte, nem helyezte bele őket a történelmi környezetbe.

Az 1919-es év nemcsak Magyarország, hanem Fülep magánéletében is sorsdöntő volt: ekkor vált el, és nősült újra. E két fontos eseményt sem vizsgálta még senki. Magánéletében nem volt szándékomban vájkálni, ez teljesen idegen lenne Fülep szellemétől, de utánanézttem, valóban két kommunizmus kellett-e hozzá – mint ő maga állította –, hogy el tudjon válni. (A második, 1945-ös válását értelemszerűen nem vizsgáltam.)

Fényt akartam deríteni arra a rejtélyre is, miként volt lehetséges, hogy Károlyi Mihály diplomatája, a Tanácsköztársaság egyetemi tanára és különféle, a kommunisták által létrehozott írói szervezetek tagja, 1919–1920-ban az antikommunista Magyarország diplomatája lehetett.

2. Az értekezés módszere

Az 1945-től 1990-ig terjedő csaknem fél évszázadban az 1918–1919-es éveket többnyire ideológiai előítélettel, tehát nem tudományos módszerrel vizsgálták. Éppen ezért ezek a munkák csak nagy körültekintéssel és óvatossággal használhatók. Célul tűztem ki, hogy dolgozatomba a negyvenöt év ideológiai hordalékából minél kevesebb kerüljön be, ezért mindenről saját szememmel akartam meggyőződni, eredeti levéltári forrásokból, kéziratokból,

korabeli újságokból dolgoztam. Kutattam az Országos Levéltárban, a Baranya Megyei Levéltárban, a Ráday Gyűjteményben, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, és legtöbbször természetesen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában, ahol Fülep Lajos kézíratos hagyatéka található. A forráskritika és a forráskutatás klasszikus módszerével éltem. Forráskritikám kiterjedt magának Fülepnek és “krónikásainak” az állításaira is. Fülep sokszor évtizedek távolából idézett fel egy-egy eseményt, s időnként óhatatlanul cserbenhagyta az emlékezete. Például erősen kétségessé vált azon állítása, hogy 1919 augusztusának elején Szabó Dezső saját különítményével az egyetemen randalírozott. Fülep önmagának is többször ellentmondott, éppen ezért kijelentéseit nemcsak a történelmi tényekkel, hanem a saját kijelentéseivel is szembesítenem kellett. Fülep nem a tényeket akarta ilyenkor meghamisítani vagy elhallgatni, még kevésbé önmagát kedvezőbb színben feltüntetni, hanem a helyzettől függően mást emelt ki, mást hangsúlyozott. Még óvatosabban kezeltem tanítványai, ismerősei, “krónikásai” feljegyzéseit. Meglepően jól tudtam használni Fodor András naplóját, de mások adatait rendre cáfolni kényszerültem.

Munkamódszeremet döntően meghatározta a Fülep kutatás állapota. F. Csanak Dóra és Tímár Árpád fáradhatatlan munkájának köszönhetően mára Fülep levelezésének és műveinek nagy része nyomtatásban is hozzáférhető. A levelezés kiadása 1950-ig jutott. Kedvezőtlenebb a helyzet a szakirodalom terén. Bár Fülep bibliográfiája szépszámú tételből áll, ezek döntő hányada publicisztikai jellegű, új kutatási eredményt alig tartalmaz, inkább csak egy-egy úttörő cikk megállapításait ismételgeti. Az életpálya több szakaszát, az életmű számos darabját pedig még egyáltalán nem vizsgálták tudományos igényvel. Különösen igaz ez a disszertációmban elemzett évekre, ezekről egyetlen egy szakcikk sem született még.

Közkeletű, elfogadott vélemény, hogy a legkarcsúbb életművel Pilinszky János került be a magyar irodalom klasszikusai közé. Életműve terjedelme szempontjából Fülep a magyar tudomány Pilinszkyje. Tanítványa, Németh Lajos művészettörténész találóan Szókratészt emlegette vele kapcsolatban, mert ő is inkább peripatetikus beszélgetésekben, mint írásban terjesztette tudását. A vizsgált években hat cikket tett közzé, s ebből következik, hogy művek hiányában, kizárólag műközpontú dolgozatot nem írhattam. A mennyiségre szerény tudományos termés ellenére e három év mégis rendkívül érdekes és tartalmas, Fülep életének talán legmozgalmasabb időszaka. Kétszer járt diplomáciai küldetésben, a Tanácsköztársaságban több funkciót is betöltött, egyetemi tanárnak nevezték ki, elvált, majd újra nősült. Ebből a kevés tényből kellett megpróbálnom rekonstruálni életútja meghatározó szakaszát.

Módszerem végig induktív volt, nem kész koncepciómhoz kerestem tényeket, adatokat, hanem az adatokból kiindulva igyekeztem megérteni Fülepét. Először azonban aprólékos filológiai munkával össze kellett gyűjtenem a szétszórt tényeket. A filológiai módszer ezért szükségszerűen dominál a dolgozatomban. Az említett okokból a Fülep életére vonatkozó adatokat, tényeket nem lehetett csak az ő ekkoriban írt műveiből, leveleiből összegyűjteni, hanem kortársak, pályatársak, barátok, szemtanúk sokaságának munkáit kellett átböngészni, hátha találok bennük használható adatot. Minden fellelt tényt beillesztettem egyrészt a kor szövetébe, másrészt Fülep életműve egészébe. Ily módon e három évből a korra is, és az egész életpályára is rálátás nyílt.

Az eseményeknek a kor szövetébe való beillesztéséből következik, hogy gyakran éltem az összehasonlítás módszerével. Arra voltam kíváncsi, hogy Fülep mennyiben járta a maga öntörvényű útját, avagy milyen mértékben hódolt be a közszellemnek.

Fülep sokoldalú egyéniség volt, számos területen munkálkodott. Volt újságíró, diplomata, egyetemi oktató, református lelkész, foglalkozott irodalomkritikával, filozófiával, művészetfilozófiával, művészettörténettel, teológiával, néprajztudománnyal. Ebből következik, hogy életműve csak e tudományágakban való jártasság révén érthető meg igazán. Természetesen én nem vagyok tájékozott ennyi tudományágban, de szűk értelemben vett szakmámon, az irodalomtörténeti, irodalompoétikai kutatásokon túl, dolgozatomban kitekintettem a történelem, a művelődéstörténet, a művészettörténet, az egyháztörténet területére is.

Módszertani követelményként állítottam magam elé, hogy minden véleménnyel, minden apró ténnyel számolnom kell. Mind Fülep barátainak, mind ellenlábasaiknak a véleményét – olykor első pillantásra hihetetlennek tűnő tényt is – először komolyan vettem, s csak vizsgálat, alapos ellenőrzés után döntöttem el róla, hogy hamis, vagy igaz. A legkisebb papírszeletet, feljegyzést is tekintetbe vettem. Például Fülep második feleségének, Gábor Zsuzsannának 1919-es politikai rokonszenvére egyéb forrás híján, egyetlen megcímzett borítékból, valamint a kortársak levélíró gyakorlatából és szóhasználatából vontam le következtetéseket.

Számos tudományterületre érvényes, hogy egy-egy ellentmondás felbukkanása új felismerésekkel kecsegtet. Ez nekem is fontos módszertani szempontom volt, kerestem Fülep életművének és életpályájának ellentmondásait. Ezáltal több esemény került új megvilágításba.

Röviden kitérek dolgozatom nyelvére. Tudatosan kerültem a tudományoskodó szakmai műnyelvet, mert egyrészt értekezésemet nemcsak a szűk szakmai rétegnek szánom, hanem a

széles olvasóközönségnek is, másrészt Füleppel együtt vallom: magyarul írni nem stílus és stilisztika kérdése, hanem erkölcsé.

3. Az értekezés gondolatmenete és eredményei

1918 őszén, befejezván teológiai tanulmányait, Fülep szívvel-lélekkel készült hivatására, a református papi szolgálatra. A hite szerint hamarosan bekövetkező keresztény újjászületés apostola akart lenni, ezért a nép közé, vidékre kívánczolt. A történelmi események azonban keresztülhúzták számítását. Az Osztrák–Magyar Monarchia a háborút elvesztette, Magyarország jelentős területeit megszállták a Monarchia nemzetiségei, s létrehozták önálló nemzetállamaikat. A veszélyes külpolitikai helyzetet belpolitikai válság súlyosbította, amely az őszirózsás forradalomba torkollott. Ismerősei, barátai révén Fülep egyszeriben a történelmi események középpontjában találta magát. Mint a magyar értelmiség színe-java, Fülep is a Károlyi Mihállyal rokonszenvezők táborába tartozott. Eddig akár véletlennek is tekinthettük, hogy október 27-én Fülep is ott volt a Nyugati pályaudvaron, a Bécsből hazatérő Károlyit üdvözlő tömegben. Nem volt véletlen, mert egy korabeli újságban rábukkantam arra a nyilatkozatra, amelyben a Szellemi Tudományok Szabadiskolája nevében ő is üdvözölte a Nemzeti Tanács megalakulását. Sokkal nagyobb az elvi jelentősége annak, hogy 95 értelmiségi társával együtt, Fülep aláírta a november 3-i, *A magyar intelligenciához* címzett, a történelmi szakirodalomban elhanyagolt, a Fülep-kutatásokban pedig ismeretlen kiáltványt. Nem tudjuk, Fülep neve miként került az aláírók közé, azt sem tudjuk egyértelműen, hogy ki fogalmazta a kiáltványt, de egészen nyilvánvalóan Jászi Oszkár és Wilson amerikai elnök eszméit tükrözi. A kiáltvány a Monarchiát konföderációs alapon szándékozott átszervezni. Bár a Duna-menti népek összefogása sohasem volt idegen Füleptől, mégis több szempontból meglepő, hogy nevét adta ehhez a kiáltványhoz. A Károlyi-kormány csakúgy, mint korábban Jászi Oszkár és követői, a pacifizmus, az antantbarátság és a nemzetiségi megbékélés jegyében kezdte meg működését. E három elv közül a pacifizmus idegen volt a Machiavelliről kitűnő tanulmányt író Füleptől. Nem volt rá jellemző a kiáltványból sugárzó egyoldalú nemzetköziség sem.

Fülep diplomáciai küldetéséről viszonylag sok információnk van, mert ránk maradtak Fiuméből Károlyinak küldött jelentései. Arra azonban nem figyelt fel a kutatás, hogy Fülep akkor indult el diplomáciai útjára, amikor más politikusok már szakítottak az egyre baloldalibb Károlyi-kormánnyal. Fülep vállalta az utat, mert nem pártérdekek vezették. Egyéb

szempontból is üdítő kivételnek számított a diplomáciai karban. Amikor mások szórták a pénzt és tülekedtek a zsíros állásokért, ő rendkívül csekély összeget költött el küldetése során. Rómában, baráti kapcsolatai, mindenekelőtt G. Amendola révén néhány, Magyarországot kedvező színben feltüntető cikket helyezett el az olasz sajtóban, de az olaszok iránti elfogultsága kissé elhomályosította a látását. Az általa óhajtott olasz–magyar konföderációnak nem volt valóságos esélye, mert az olaszokat csak területszerző és gyarmatosító érdekeik vezérelték, s hátunk mögött az ellenségeinkkel is tárgyaltak.

Fülep a Tanácsköztársaság idején is megtartotta külügyi állását, de, mint sokan mások, tétlenségre kárhoztatva várta a kommün végét. Politikai szerepvállalásáról biztosan csak annyit tudunk, hogy egyszer találkozott Kun Bélával, s igyekezett meggyőzni a földosztás szükségességéről.

A politikainál jóval nagyobb szerep jutott neki az irodalmi életben, s nemcsak az Írói Választmányban, amint azt eddig tudtuk. Tagja volt a Szellemi Termékek Országos Tanácsának, az Írók Szakszervezetének, a hatfős Kataszteri Bizottságnak, sőt május végén, amikor sokan – például Babits, Móricz – már visszavonultak a közélettől, kinevezték az Írói Direktóriumba is. Fülepet nem íróársai választották meg, hanem mindenhová kinevezéssel került. Kinevezéseit, “karrierjét” vasárnapi körös népbiztos barátjának, Lukács Györgynek köszönhette. Egy irodalmi lap szerkesztésével is meg akarták bízni, de ennek körülményeit nem sikerült megnyugtatóan tisztáznom.

Arra is fény derült, hogy Fülep nem élt vissza a helyzetével. Az Írói Direktórium tagjaként sem sorolta magát a legmagasabb fizetési osztályba.

Fülep egyetemi tanári kinevezését már a Károlyi-kormány is tervezte, de csak a Tanácsköztársaság alatt került rá sor. Fülep ebben a kérdésben is példamutatóan járt el. Egyrészt kinevezéséhez kikérte egyházi feljebbvalóinak a támogatását, másrészt kutatásaim szerint ő volt az egyetlen, aki ragaszkodott hozzá, hogy az egyetemi autonómia sérelme nélkül, a kar meghívásával nevezzék ki. A kommunisták ezzel nem törődtek. Fülep azonban az egyetemi katedrán sem idomult a korszellemhez: Assisi Szent Ferencről adott elő.

Idős korában többször elhangzott Fülep szájából, hogy a Tanácsköztársaság idején a válási törvényt az ő kedvéért könnyítették meg, az ő problémájához igazították. Ez az állítása egyértelműen mítosznak bizonyult, a válás megkönnyítése tömegigényt elégített ki. Második felesége, Gábor Zsuzsanna nemcsak nőiességével hódította meg, ezekben az években szellemi társa is volt, református szervezetekben tevékenykedett. A kutatás eddig nem tudott róla, hogy Gábor Zsuzsanna publikált is. Fülep egyik legkedvesebb gondolkodójáról, a nagy német misztikusról, Eckhart mesterről írt színvonalas cikket.

Mai szemmel talán meglepő, hogy református lelkész létére, Fülep szerepet vállalt az egyházellenes, ateista Tanácsköztársaságban. A korabeli történelmi helyzet ismeretében azonban érthetőbb a lépése. Akkoriban a református egyház legfelső vezető köreiben is erős chiliasztikus hangulat uralkodott, rövid ideig Krisztus földi birodalmának eljövételét várták a kommunista rendszertől. Fülepnek is voltak illúziói, de ilyen vérmes reményei nem.

Júniusban Fülep visszavonult a közélettől, s csak augusztusban, a kommün bukása után tért vissza a fővárosba. Az antikommunista, “fehér” külügyminisztérium azonnal alkalmazta. Ez példátlan eset volt, mert a kommün résztvevőit szigorú igazolási eljárásnak vetették alá, rengetegen elvesztették állásukat, sokan emigrációba kényszerültek. Fülepnek viszont a haja szála sem görbült. (Rajta kívül egyedül Osvát Ernő úszta meg ilyen simán a kommün alatti szerepvállalását.) Mi lehet ennek az oka? Nem az, amit a vele ellenséges Ritoók Emma állít, hogy tudniillik kettős ügynök volt. Erre semmiféle adatunk nincs. Még nagyobb talány, hogy az “antikommunista” külügyminisztérium alkalmazottjaként miért bújtatta a lakásán a terrorista Szamuely Lászlót, Szamuely Tibor öccsét. Biztos, hogy nem politikai rokonszenvből, sokkal inkább keresztény könyörületességből.

A Fülep-kutatók közül elsőként tekinthettem bele Ritoók Emma zárolt naplójába, s ezáltal nemcsak Fülep és Ritoók Emma kapcsolatáról, hanem a Vasárnapi Kör életéről, tevékenységéről is több eddig ismeretlen ténytettem közzé.

Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényéről írt bírálata bizonyítja a leginkább, hogy 1919-ben Fülep nem volt köpönyegforgató. A cikket még a kommün alatt írta, de csak a bukás után, decemberben jelent meg. A történelmi helyzet száznyolcvan fokos fordulata ellenére a szövegen egy szót sem változtatott, sőt egy “öngyilkos” előszóval toldotta meg. Visszavonta minden elismerő szavát az új kurzus hivatalos írójának számító Szabó Dezsőről. Vakmerő cselekedet volt ez akkor.

Az utóbbi években igen felkapott volt a recepcióelmélet, mégis kevés olyan szakmunka született, amelyik ténylegesen, átfogóan vizsgálta egy-egy mű befogadástörténetét. Fülepnek *Az elsodort faluról* írt kritikája kapcsán ezt végeztem el. Az 1919–1920-ban megjelent összes fellelhető cikket feldolgoztam, hogy tisztázzam, Fülep cikke mennyiben eredeti a többihez képest. Ő volt az egyetlen, aki szigorúan szétválasztotta a regénybeli fikciót és a valóságot, s ő volt az egyetlen, aki nem vette figyelembe a megváltozott történelmi körülményeket, s csak a regény esztétikai értékeivel volt hajlandó foglalkozni, a tragikus történelmi helyzettel nem.

Fülep cikke Szabó Dezső híveit dühödt támadásra ingerelte, de Fülepnek túl sommás az az állítása, hogy ezek elől menekült másodszor diplomáciai szolgálatba Rómába. Olaszországi kapcsolata miatt volt rá szükség. Megnyugtatóan sikerült igazolni, hogy az úgynevezett

“fajvédők”, akiknek a külpolitikában fontos szavuk volt, Fülephez hasonlóan olasz orientációban gondolkodtak, és Fiume megtartására törekedtek. Fülepet ezért, s nem az őt ért támadások miatt küldték újra Rómába.

Halvány nyomokra bukkantam Fülep és a korabeli titkos társaságok esetleges kapcsolatáról. Dokumentumok hiányában azonban ezek a nyomok egyelőre inkább csak feltevésekre adhatnának alapot. Annál is inkább, mert Fülep megvetette az Ébredő Magyarok mozgalmát.

Fülep történelmi kitérője 1920-ban ért véget. Visszatért hazájába, s ősszel egy parányi Tolna megyei faluban megkezdte negyedszázados lelkészi szolgálatát. Lelkészként is a forradalmat szolgálta, a lelkek evangelizálásának nagy forradalmát.

Egyértelműen igazolódott, hogy Fülep jóval tevékenyebb volt ezekben a Magyarország sorsa szempontjából végzetes években, mint ahogyan eddig tudtuk és sejtettük. Sőt, több történelmi fontosságú eseménynek nemcsak szemtanúja, hanem alakítója is volt. Az is bebizonyosodott, hogy mint egész életében, ebben az időszakban is a saját útját járta, megőrizte szellemi és erkölcsi autonómiáját.

Forráskutatásaimmal nemcsak a Fülep-szakerődalomban, hanem egyéb területeken is sikerült néhány új eredményt feltárnom. Szabó Dezső és Fülep kapcsolatának a vizsgálatából a Szabó Dezső szakerődalom is profitálhat. Több, a Budai Balogh Sándor–Hartyányi István-féle Szabó Dezső bibliográfiából hiányzó cikke leltem. Móricz Zsigmondtól és Jászi Oszkártól szintén találtam egy-egy eddig ismeretlen cikket. Elhallgatott irodalmi tények is napvilágra kerültek. Például Márai Sándor 1919-es kommunistaságát sem az író, sem monográfiái nem említették.

Kutatásaim eredményei felhasználhatók az eszme- és irodalomtörténeti kutatásban, a hiányzó, megírásra váró Fülep Lajos életrajzban és monográfiában, az egyetemi és főiskolai oktatásban, valamint a középiskolai és általános iskolai magyar- és történelemtanárok továbbképzésében is.

4. Az értekezés témakörébe tartozó publikációk jegyzéke

1. Miért választotta Fülep Lajos a magyar falut a világvárosok helyett? *Kortárs*, 1990/2. 94–113.
2. Dosztojevszkij szerepe Fülep Lajos világgépének alakulásában. *Irodalomtörténet*, 1999/1. 30–47.
3. Németh László és Fülep Lajos barátsága és elhidegülése. Szárszó Budapesten. Előadások Németh László életművéről 1999. szeptember 25-én. Püski – Szárszó Baráti Kör. Bp. 2000. 75–93.
4. Fülep Lajos szócikk. *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon A–G*. Enciklopédia Kiadó. Bp. 1999.
5. Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. *Új Forrás*, 2002. március, április, május, június, szeptember. (Sajtó alatt.)

Recenziók:

6. Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal. *Új Forrás*, 1987/2. 8–10.
7. Egy egész ország állapotáról árulkodik. Németh Ferenc: A Fülep család Becskerekén. *Hitel*, 1998/3. 108–112.